Destinul limbii latine în Răsărit*

ALF LOMBARD
(Lund, Suedia)

Noi, lingviștii, căutăm să urmărim destinul limbii latine din diferitele regiuni ale imperiului roman: din Italia, Grecia, Iberia și din Peninsula Balcanică.

În acele teritorii în care textele, inscripțiile și descoperirile sînt cît de cît bogate și cu caracter informativ, putem vedea cum se dezvoltă, se diferențiază, se diluează cu elemente străine latina populară din timpul imperiului și din evul mediu timpuriu. Invazia germanilor în Galia și a arabilor în Iberia nu a reușit să delatinizeze aceste regiuni. Acolo limba latină prinsese rădăcini și a rezistat atacurilor din partea limbilor popoarelor învingătoare. Începînd din secolul al IX-lea în Galia, din secolul al X-lea în Italia, din secolul al XI-lea în Iberia apare limba populară în scris, așa cum era ea vorbită în acele zone. Diferențierea era atunci încheiată: ceea ce ne întîmpină în aceste texte vechi se deosebește atît de mult, pe de o parte, de ceea ce obișnuim să înțelegem prin limba latină în sens propriu, iar, pe de altă parte, din punct de vedere intern, astfel că merită noi denumiri: din latină au provenit franceza, italiana, spaniola și portugheza — limbi-surori între ele, limbi romanice, totuși clar diferite.

În Răsărit, în Peninsula Balcanică, imaginea este, parțial, alta. Ținutul de pînă la Dunăre a fost cucerit în etape, de la circa 200 înainte de Christos pînă la 46 după Christos; în aceeași perioadă a căzut și Asia Mică în mîinile romanilor. Ei s-au extins și peste Dunăre, iar Dacia, la nord de fluviu, a fost cucerită de Traian la anul 106 după Christos. Destul de curînd însă a început retragerea, ca urmare a primelor invazii barbare îngrozitoare, care în Suedia și Germania sînt cunoscute sub denumirea idilică de „migrația popoarelor germanice". Sub împăratul Aurelian, în jurul anului 270, romanii din Dacia au fost împinși înapoi spre sud, peste Dunăre. Dacia a aparținut așadar imperiului roman un timp relativ scurt, de la 106 pînă la circa 270, adică aproximativ 165 de ani.

Despre starea limbii latine în zonele aflate sub stăpînirea romană din Peninsula Balcanică stă mărturie în zilele noastre o populație de aproape 20

* Discurs de recepție la Academia Regală de Litere, Istorie și Antichități, 4 octombrie 1960, publicat în *Filologiskt arkiv* (Arhiva filologică), nr. 12, Lund, Carl Blom, 1967. (Un rezumat în limba franceză, redactat de autor, a apărut, în traducerea lui Gh. Bulgăr, în *Curierul românesc* (1994), apoi în *Ramuri*, *Cronica* și *Școala Ardeleană* — Tg.-Mureș.)

de milioane de persoane vorbitoare de limba română, 20 de milioane de oameni a căror limbă maternă este clar romanică, adică o limbă-soră a limbilor italiană, franceză și spaniolă.

Dar remarcabil este faptul că majoritatea acestor 20 de milioane locuiește într-o regiune limitată, care corespunde aproximativ vechii Dacii, adică într-una din acele țări pe care imperiul roman le-a cucerit cel mai tîrziu și din care a fost nevoit să se retragă cel mai devreme, prin urmare una din țările pe care Roma le-a stăpînit în intervalul cel mai scurt. La această zonă limitată se adaugă unele așezări românești răspîndite la sud de Dunăre, în primul rînd în nordul Greciei. Restul Balcanilor — pe de o parte în sud, unde limba greacă a rezistat cu măreție atacului limbii latine, iar pe de altă parte mai sus, unde germanii au fost nevoiți destul de timpuriu să cedeze locul slavilor și maghiarilor — a devenit aproape total delatinizat, iar acolo stăpînesc astăzi limba greacă, limbile slave și limba maghiară (în afară de limba turcă, care a pătruns prin Bosfor, și misterioasa limbă albaneză, îmbogățită cu multe elemente latine). Remarcabil este faptul că întreaga Peninsulă Balcanică de est, actuala Iugoslavie, a fost pierdută pentru latină (din secolul al VI-lea); teritoriul limbii române a devenit în acest mod o insulă lingvistică, separată de uriașa zonă romană neîntreruptă din vest printr-o „strîmtoare" lată de 60 de mile. Vorbitoare a unei limbi romanice este așadar în zilele noastre exact acea parte a zonei est-europene aflate sub stăpînirea Romei la care ne-am fi putut aștepta cel mai puțin, anume vechea Dacie. Ce să credem despre aceasta?

Dacă am încerca să urcăm din zilele noastre pe scara secolelor, nu am ajunge nicăieri. Limba română este cunoscută în scris doar de ceva mai mult de 400 de ani: cel mai vechi text în această limbă datează numai din 1521. Dacă ne mulțumim cu surse nu în această limbă, ci despre această limbă, mai putem ajunge cu cîteva secole înapoi în timp. Dincolo de aceasta, ne lovim pur și simplu de neant. Nu este ușor deci ca, în aceste condiții, să ne creăm o imagine despre evoluția evenimentelor.

În jurul anului 270 după Christos limba latină a încetat să fie limba națională în Dacia. O mie de ani mai tîrziu, în aceleași ținuturi, trăiește o populație compactă, vorbitoare a unei limbi romanice, ceea ce se constată și astăzi. Ce s-a petrecut între antichitate și zilele noastre? Ce s-a întîmplat în timpul celor o mie de ani?

Știm că ținuturile aflate la nord de Dunărea de Jos au devenit, în timpul antichității tîrzii și al evului mediu, arena multor feluri de neamuri: am numit deja pe goți; apoi au venit hunii, neamurile germanice: gepizii și longobarzii, bulgarii (care ulterior au fost slavizați), slavii, maghiarii, neamurile turcești, pecenegii și cumanii. Cei mai importanți au fost slavii; conviețuirea latino-slavă (româno-slavă) a durat din secolul al VI-lea pînă în secolul al XII-lea. A reușit latina din Dacia să supraviețuiască acestor vîrtejuri milenare de năvăliri? Sau țara a fost total deromanizată la retragerea trupelor lui Aurelian, iar ulterior reromanizată prin vreo nouă colonizare? Se poate răspunde pozitiv sau negativ la întrebarea referitoare la așa-zisa continuitate sau persistență a limbii române? Cercetători din trecut, cum ar fi Rösler și Tiktin, au fost total împotriva ideii

de continuitate. Mai aproape de timpurile noastre, anumiţi specialişti, cum ar fi istoricul român Iorga (membru corespondent al Academiei noastre din 1923, asasinat în 1940), sînt total în favoarea acesteia. Alţi cercetători, contemporani, cum ar fi românii Densuşianu, Puşcariu şi Rosetti, danezul Sandfeld, englezul Seton-Watson, elveţienii Wartburg şi Jaberg, adoptă o soluţie de compromis: „locul de baştină al românilor se află la nord şi la sud de Dunăre".

Argumente pentru şi împotriva ideii de continuitate au fost căutate la vechii istorici: cronicarul roman Vopiscus, contemporan cu Aurelian, care a descris viaţa acestui împărat; cronica rusească a lui Nestor din jurul anului 1100; *Gesta Hungarorum,* ceva mai nouă; *Descriptio Europae orientalis,* scrisă de un călugăr francez la 1308, dar reprezentînd o tradiţie din secolul al XII-lea etc. Informaţiile din surse ca acestea sînt puţine, sumare, deseori greu de interpretat.

S-a căutat de asemenea un răspuns în inscripţiile latine tîrzii. H. Mihăescu, într-o masivă lucrare (*Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman,* Bucureşti, 1960) a parcurs cele 20.300 de inscripţii latine ce s-au găsit pînă acum, din primele şase secole ale erei noastre, în vechile provincii romane din nordul Peninsulei Balcanice. Acestea ne spun relativ puţine lucruri despre soarta timpurie a latinei de răsărit.

Descoperirile arheologice, cum ar fi impunătorul Tropaeum Trajani din Dobrogea şi bogatele descoperiri de morminte din Transilvania, spun doar ceva mai mult, în ciuda strădaniilor lui Pârvan şi Daicoviciu de a le face să vorbească.

Problema continuităţii se află în legătură cu anumite aspecte importante de limbă, pe care aici pot doar să le enumăr în grabă:

1. Problema referitoare la legătura istorică dintre limba română literară sau daco-română, adică limba din România şi dialectele româneşti, destul de mult deosebite de aceasta, care constituie *insule lingvistice de cealaltă parte a Dunării,* dintre care una, macedo-româna din Grecia de nord şi în jurul ei, este vorbită astăzi de 300.000 de persoane. Sînt oare aceste dialecte transdanubiene o mărturie a faptului că latina de răsărit şi-a avut, în evul mediu timpuriu, teritoriul principal de răspîndire mult mai la sud decît în perioada istorică?

2. Problema privind prezenţa unor *cuvinte germane vechi de împrumut* în limba română. Dacă acestea există, raţionăm noi, latina de răsărit trebuia să-şi fi avut, în vremea invaziilor germanice, locul la nord de Dunăre, deoarece în primul rînd acolo s-au aşezat popoarele germanice: goţii, gepizii şi longobarzii. Dacă asemenea cuvinte împrumutate nu există, continuăm noi raţionamentul, latina de răsărit trebuie să se fi dezvoltat, în „perioada migraţiei popoarelor", în altă parte, deoarece româna, ca de altfel şi franceza, nu ar fi putut evita să prezinte vechi cuvinte împrumutate din limbile germanice. E. Gamillscheg (*Romania, Germanica,* II, Berlin — Leipzig, 1935, p. 249 — 263) a numărat 33 de cuvinte româneşti, pe care le considera a fi vechi cuvinte germanice împrumutate. Dar trebuie să dăm dreptate acelora care susţin că nici una dintre aceste 33 de etimologii nu este pe deplin satisfăcătoare.

3. Limba română posedă, în mod necontestat din vechime, un număr de cuvinte, poate vreo 80, care sînt în acelaşi timp caracteristice pentru această limbă şi *pentru limba albaneză,* dar care nu pot fi explicate prin latină. Exemplu:

verbul românesc *bucura*, a cărui rădăcină intră probabil în numele capitalei *București* și care nu poate fi despărțit de verbul albanez *bukuronj* „a înfrumuseța" și de adjectivul *bukur* „frumos". A împrumutat limba română asemenea cuvinte din limba albaneză sau s-a întîmplat eventual invers? În acest caz trebuie ca ambele limbi să fi fost vorbite, după toate aparențele, în imediată apropiere geografică una de alta, iar atunci ajungem ușor și imediat la ideea că româna veche s-a dezvoltat la sud de Dunăre, adică ajungem să răspundem în mod negativ la problema continuității. Sau româna și albaneza au împrumutat independent una de alta aceste cuvinte dintr-o limbă veche comună în ambele lor teritorii, cea mai apropiată fiind atunci extrem de puțin cunoscuta limbă tracă, incluzînd și limba dacă, socotită un dialect (conform geografului grec Strabo, în jurul nașterii lui Christos)? În acest din urmă caz, cuvintele în cauză reprezintă un element de substrat în română, exact cum sînt cuvintele împrumutate din galică în franceză sau cele iberice din spaniolă. Dacă această din urmă idee este corectă, atunci vocabularul comun albanezo-român nu reprezintă o piedică pentru teoria continuității. În afară de anumite toponime, româniștilor le-a fost la fel de greu să obțină etimologii *dacice* plauzibile, ca și celor care s-au străduit a dovedi originea germană veche a unor cuvinte. Adaug aici că G. Reichenkron tocmai a publicat o lucrare: *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966, care va trezi probabil senzație... și scepticism. Nu mai puțin de 130 de cuvinte românești vrea el să derive din limba dacă.

4. Problema privind nenumăratele, evidentele și tulburătoarele potriviri dintre cele patru limbi apropiate geografic, dar puțin înrudite, *româna, bulgara, neogreaca* și *albaneza*, din punctul de vedere al sintaxei și frazeologiei: infinitivul se înlocuiește de preferință cu „să", astfel că, în loc de „vreau a cînta" se spune în română: *vreau să cînt*, în bulgară: *iskam da peja*, în neogreacă: θέλω νὰ τραγουδήσω, în albaneză: *dua të këndoj;* viitorul se exprimă de preferință cu verbul auxiliar „a voi" (într-o altă accepție decît înțelesul pur de voință de mai sus), astfel că se spune în română: *voi cînta*, în bulgară: *šte peja*, în neogreacă: θὰ τραγουδήσω, în albaneză: *do të këndoj*); articolul definit este de obicei postpus, astfel că în limba română se spune *prieten, prietenul*, în bulgară: *prijatel, prijatelŭt*, în albaneză: *mik, miku;* un mare număr de tipuri de exprimare corespunde unul cu celălalt, astfel că, de exemplu: „se ceartă cu nevasta" se exprimă prin „se mănîncă cu nevasta" (în română: *se mănîncă cu nevasta*, în bulgară: *jade se sŭ ženata*, în neogreacă: τρώγεται μὲ τὴν γυναῖχα, în albaneză: *hahetë me shoqenë* etc.). O parte din aceste corespondențe caracterizează numai două sau trei din cele patru limbi; articolul hotărît, de exemplu, lipsește în neogreacă. O parte din ele există și în două din limbile rămase în Peninsula Balcanică, anume în sîrbo-croată și turcă sau în ambele; construcția viitorului cu „a voi", de exemplu, apare și în sîrbo-croată: *ću pjevati* „eu voi cînta". O parte din aceste corespondențe sînt întîlnite chiar, pe ici, pe colo, în afara Balcanilor; postpunerea articolului hotărît, de exemplu, există și în limbile nordice: în suedeză: *vän, vännen* (prieten, prietenul), în anumite dialecte rusești și în limba armeană; iar construcția viitorului cu „a voi" există și în daneză: *jeg vil synge*, și în engleză: *he will sing*. La fel de întemeiat se poate vorbi, mai ales după publicarea amplei cărți

a lui K. Sandfeld despre această chestiune (*Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* = Coll. ling., Soc. de Ling. de Paris, XXXI, Paris, 1930), despre „fenomene lingvistice balcanice" sau „balcanisme". Existența unei unități „balcanice" este simțită și în afara planului lingvistic, în domeniile credințelor populare, poeziei, obiceiurilor și tradițiilor populare. Popoarele Peninsulei Balcanice, care au păstrat tradițiile bizantine și care timp de peste o mie de ani s-au aflat sub suzeranitatea bisericii grecești, au ajuns ca, peste granițele lingvistice și politice, să alcătuiască o lume în sine, cum a fost cazul în antichitate cu aria culturală clasică greco-romană.

Problemele lingvistice pe care le-am ridicat, referitoare la legătura istorică dintre româna literară și dialectele românești aflate de cealaltă parte a Dunării, la vechile cuvinte germanice împrumutate în română, la modul cum se poate explica faptul că româna are din vechime o serie întreagă de cuvinte comune cu albaneza, precum și problema referitoare la elementele de sintaxă și frazeologie balcanice, comune, fiecare dintre aceste probleme are, luată separat, mare importanță. Dar, în afară de aceasta, clarificarea lor ar trebui să poată da, cu timpul, răspunsul la marea întrebare pe care o reprezintă problema continuității. Același serviciu ar trebui să ni-l poată face și alte două discipline lingvistice, anume studiul toponimiei și dialectologia.

Toponimele ridică dificultăți, deoarece orașele Daciei au dispărut, în cea mai mare parte, în epoca migrațiilor popoarelor, iar vechile nume de rîuri, care s-au păstrat, par a purta, în majoritate, numai formă slavă. N. Drăganu (*Românii în veacurile IX — XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,* Academia Română, *Studii și cercetări,* XXI, București, 1933) a reușit însă, cu ajutorul unui cuprinzător material toponimic, să dovedească existența unor așezări romane, dacă nu din timpul imperiului, cel puțin din secolul IX, în actuala Transilvanie și Ungarie, pînă adînc în vechea Panonie.

Chiar dialectologia ne-a fost de un anumit ajutor pentru teoria continuității. Se știe destul de bine unde anume în Dacia erau cele mai dese centre din vechile colonii romane; erau în cîteva părți din actuala mică Valahie, în vestul Transilvaniei și în Banat. Geografia dialectală a arătat acum că tocmai aceste regiuni sînt identice cu zonele unde, în anumite cazuri, s-a păstrat cel mai bine vechiul vocabular latin originar, unde a rezistat cel mai bine invaziei de cuvinte străine, de împrumut. Această corespondență geografică dintre antichitate și contemporaneitate nu poate, conchide S. Pușcariu (*Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie,* în *Revue de Transylvanie,* III, 1936, no. 1, în special p. 5 — 10; cf. *Dacoromania,* IX, 1936 — 1938, p. 372 — 378), să fie întîmplătoare; cuvintele trebuie să se fi aflat, în aceeste regiuni, pe buzele poporului încă din timpul romanilor; altfel spus, aceste regiuni trebuie să fi păstrat încă din antichitate anumite grupe de populație latinofonă.

Iar concluzia? În stadiul pe care l-a atins deocamdată știința, trebuie probabil să răspundem la problema continuității cu „atît..., cît și". Corespondențele dintre antichitate și contemporaneitate sînt mult prea izbitoare pentru a putea respinge ideea unei existențe continue a limbii latine la nord de Dunăre, în vechea Dacie. Pe de altă parte, asemănările limbii române cu limba albaneză și cu restul limbilor balcanice ne duc cu gîndul la faptul că latina de răsărit trebuie

să se fi dezvoltat parțial în regiuni mai de sud. Cea mai stînjenitoare pentru teoria continuității este lipsa unor urme neîndoielnice în română a limbii germanice din epoca migrațiilor popoarelor. Pare plauzibil că se vor putea aduce dovezi de existență a unor vechi cuvinte germanice împrumutate. Dacă nu va fi așa, doresc să introduc aici o reflecție proprie: limba bască, al cărei teritoriu a fost invadat din secolul al V-lea de vizigoți, iar acolo știința nu a reușit cu siguranță să dovedească existența unor vechi cuvinte germanice de împrumut, arată, mi se pare mie, faptul că o limbă germanică a putut să pătrundă într-o țară muntoasă fără a lăsa urme permanente, încă detectabile, în limba acestei regiuni (A. Lombard, *Le verbe roumain, Anale* publicate de K. Fundația Regală de Științe Umaniste din Lund, LII, I, Lund, 1954, p. 38 — 39).

Deci, dacă este adevărat — și se pare că este — că latina s-a menținut în Dacia neîntrerupt, încă din secolul I înainte de Christos, adică timp de peste 1800 de ani, atunci trebuie să spunem că acest caz este unul excepțional. Rareori o colonizare lungă de numai cinci — șase generații a fost atît de plină de evenimente. Dacă ne gîndim că zece din ultimele 18 secole, din anii 200 pînă în anii 1200, au fost marcate de o serie aproape neîntreruptă de invazii străine, dintre care neamuri barbare, de cele mai diferite origini — germanice, slave sau asiatice, care au venit ca tăvălugul, distrugînd orice organizare socială; dacă ne mai gîndim și la faptul că una dintre aceste invazii, cea slavă, a izolat total latina de răsărit de latina din apus prin slavizarea întregului mare ținut aflat între ele; și dacă, în fine, ne gîndim că limba, în ciuda acestor factori violent distructivi, s-a păstrat pînă în timpurile moderne și nu ca o bucată de epavă, ci ca o limbă mare, avînd întreaga vivacitate și posibilități de evoluție care caracterizează limbile naționale și de cultură contemporană; dacă ne gîndim la toate acestea, constatăm cît de multă dreptate avea istoricul francez Ferdinand Lot, cînd vorbea despre „miracolul românesc“: *un miracle historique: le peuple roumain* (F. Lot, *Les invasions barbares,* I, Paris, 1937, p. 278).

Pe măsură ce investigațiile filologice avansează, vom vedea cu tot mai multă claritate soarta latinei de răsărit sau (ceea ce este de asemenea aproximativ același lucru) istoria anterioară a poporului român, deoarece soarta limbii este soarta poporului. Puține istoriografii ale națiunilor europene ridică asemenea probleme tulburătoare ca aceea a națiunii române. Trebuie să ne întindem peste o prăpastie de timp de aproape o mie de ani, corespunzînd aproximativ perioadei invaziilor barbare. Metodele obișnuite ale cercetării istorice, bazate pe descoperirile arheologice, pe inscripții, pe datele din vechii cronicari, ne sînt în acest caz de puțin ajutor. Cea mai eficientă în acest caz s-a dovedit lingvistica, într-adevăr, un exemplu strălucit al posibilităților și importanței filologiei, chiar în marele context al istoriei culturii.

Acum douăzeci de ani mi-am făcut intrarea într-un alt for de înaltă cultură (Fundația de Științe Umaniste din Lund), cu un discurs cu același titlu ca acela de astăzi; nu a fost publicat niciodată. Ceea ce am de spus astăzi nu este o repetare; nu are multe în comun cu cele spuse în 1940. Aceasta se explică nu numai prin faptul că încă 20 de ani de preocupări pentru această chestiune mi-au dat poate o perspectivă ceva mai largă, ci și prin aceea că datele cercetării de atunci nu erau aceleași ca acelea de acum. Atunci teoria continuității era

foarte actuală, nu în ultimul rînd ca un argument politic, ca un element de opoziție față de pretențiile rusești asupra Basarabiei și mai ales împotriva pretențiilor ungurești asupra Transilvaniei de nord-vest, căci în 1940 România a fost silită să cedeze vecinilor săi aceste două provincii populate în majoritate cu români (aceasta din urmă a fost retrocedată după încheierea războiului). Dialectologia a avut în acest timp o perioadă favorabilă, mai ales prin faptul că S. Pușcariu începuse cu puțin timp înainte, în 1938, să-și publice marele său atlas dialectal (*Atlasul lingvistic român*, publicat... sub conducerea lui S. Pușcariu, I: I, Cluj, 1938; I: II, Sibiu — Leipzig, 1942; II: I, *ibidem*, 1940, cu *Suplimentul, ibidem*, 1942). În zilele noastre, chestiunea continuității, ca obiect de cercetare, a ajuns într-un impas, în primul rînd — după cum am spus — pentru că ne lipsesc specialiști pricepuți, care, pe baza unor noi constatări, cu noi puncte de vedere, cu noi materiale, să poată arunca o lumină mai puternică în numeroasele colțuri întunecoase. Cu toate acestea, în zilele noastre, romănistica lucrează cu febrilitate, chiar dacă mai puțin cu alte date. În mare măsură interesul s-a mutat în direcția unor epoci mai noi.

Dintre aspectele lingvistice mai importante care se află acum pe ordinea de zi pot menționa istoria recentă a vocabularului. Româna este o limbă „ospitalieră" față de cuvintele străine împrumutate, cam ca engleza. Încă din evul mediu, a preluat o cantitate de cuvinte din limbile vecine, în primul rînd din limba slavă, în măsură mai mică din limba maghiară. De asemenea, într-o măsură limitată a împrumutat cuvinte din două limbi balcanice, cu care a avut legături mai mult culturale decît geografice, anume din limbile turcă și greacă. Principatele Române au fost, după cum se știe, sub stăpînirea Imperiului Otoman, din secolele al XV-lea — al XVI-lea pînă în secolul al XIX-lea, iar sultanii turci au vîndut, între 1711 și 1821, titlul de domnitor magnaților greci (epoca fanariotă); limba greacă și-a exercitat influența și pe cale bisericească. Lexicul împrumutat din aceste limbi vecine est-europene, complet deosebite de limba română, a devenit cu timpul atît de numeros și atît de general folosit, încît caracterul specific al limbii române era să se piardă cu totul, iar cuvintele indigene să cadă complet în desuetudine. Se uita originea latină a limbii române, se credea chiar că este o limbă slavă — pînă cînd, în jurul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, o serie de români instruiți, care știau latină, franceză și istorie, au descoperit adevărata stare de lucruri. Vestea s-a răspîndit cu repeziciune. Un văl s-a ridicat de pe ochii poporului. Adevăratele noastre rude, se spunea acum dintr-o dată, nu sînt slavii, așa cum am crezut pînă acum; slavii, care locuiesc de jur-împrejurul nostru la nord, est, sud și sud-vest; slavii, a căror limbă veche se rostește la slujbele din bisericile noastre; slavii, pe care-i înțelegem atît de ușor, datorită numeroaselor similitudini de cuvinte. Și nici ungurii nu sînt rude cu noi, ungurii, care locuiesc la granițele noastre de apus; ungurii, care au trimis atît de mulți negustori iscusiți în orașele noastre. Și nici grecii, coreligionarii noștri; grecii, a căror cultură ne-a dăruit atît de multe. Nu, adevăratele noastre rude sînt francezii și italienii; ei locuiesc, desigur, departe de aici, dar limba lor se trage, ca și a noastră, din latină, iar înrudirea de limbă înseamnă înrudirea popoarelor. Toate cuvintele slave și ungurești pe care le folosim zilnic sînt numai din cele care au intrat ulterior, sînt pur și

simplu articole de import. Şi faptul că sîntem atît de izolaţi este vina slavilor, care în timpuri străvechi au ridicat o barieră între Roma şi noi. Noi aparţinem de Roma, nu de Bizanţ. Noi sîntem occidentali. Ce drept au slavii, turcii şi fanarioţii să se intituleze stăpînii noştri? Noi sîntem mult superiori lor. Noi sîntem descendenţi ai oştenilor împăratului Traian. Ştiinţa vorbise, se petrecuse o revelaţie, o greşeală multiseculară fusese eliminată, se crease o conştiinţă naţională.

Cultura Franţei, care sub Ludovic al XIV-lea şi în timpul iluminismului fusese privită cu ochi pe jumătate invidioşi, apărea dintr-o dată ca o cultură-soră. Tot ce era francez deveni la modă.

Această dezvăluire a avut imediat urmări lingvistice. Limba română a beneficiat de o ocazie excelentă pentru a-şi arăta din nou „ospitalitatea". O mulţime de cuvinte de împrumut au început să fie introduse, dar de această dată din vest, în primul rînd din franceză. În măsură mai mică, din latina clasică şi din italiană. Împrumuturile din Occident continuă şi azi.

Vocabularul limbii române se poate împărţi în trei grupe principale, clar deosebite:

(1) cuvintele indigene, adică din vechiul strat latin;

(2) cuvinte din limbile vecine, din Europa răsăriteană (în primul rînd, cele slave), intrate din evul mediu pînă în zilele noastre, dar mai puţin acum decît în trecut;

(3) cuvinte împrumutate din limbile occidentale (în primul rînd, franceză), intrate din secolul al XVIII-lea şi ulterior. (Pe teren românesc, toate cele trei feluri de cuvinte au dat naştere la derivaţii.)

Grupa (2) a apărut în special prin contact *geografic*, grupa (3) numai prin contact *cultural*.

Grupa (3), deşi mai tînără, a devenit cea mai numeroasă: s-a calculat că, din vocabularul limbii contemporane, inclusiv derivaţiile, 20% sînt cuvinte moştenite, 24% au fost împrumutate din limbile vecine, iar 45% împrumutate din Occident. (Statistica este preluată din articolul lui D. Macrea din *Boletim de filologia*, XVIII, 1959, p. 323 — 324). Acum, dacă acestui procent de 45% de împrumuturi din Occident, îndeosebi de origine latină, îi adăugăm cele 20% de cuvinte indigene, constatăm că, în limba română contemporană, aproape 2/3 din cuvinte provin din latină, fie că sînt moştenite direct, fie că sînt preluate dintr-o limbă-soră sau sînt derivate din vreun cuvînt aparţinînd ambelor tipuri. Aceasta explică ce se înţelege atunci cînd spunem că, acum două sute de ani, a început să se relatinizeze: înainte de această perioadă, caracterul roman al limbii abia mai putea fi detectat, după această epocă a căpătat o amprentă latino-romanică foarte evidentă. Iar această amprentă a devenit în secolele al XIX-lea şi al XX-lea tot mai marcată. Tradiţia latină, multă vreme ascunsă prin invazia de cuvinte slave, şi-a luat complet revanşa. Limba română a devenit mai uşor de înţeles şi de învăţat pentru europenii occidentali. Dacă Cicero sau Caesar s-ar scula din morţi, ar putea înţelege mult mai multe, umblînd pe străzile Bucureştiului astăzi, decît ar fi făcut-o acum două sute de ani.

Cazuri care sînt comparabile, într-o oarecare măsură, există desigur în lume. Cuvinte franceze de împrumut există, după cum se știe, în toate așa-numitele limbi moderne de cultură. Iar exemple de împrumut de la distanță, așadar împrumuturi de cuvinte fără contact geografic constatăm la limbile coloniale, care au dăruit Europei cuvinte ca: *tutun (tabac), ciocolată, cartofi;* cuvîntul a urmat obiectul în călătoria acestuia peste mări. Dar, dacă ne gîndim la cazul limbii române, o serie de factori apar în asociație: marea distanță geografică, împrejurarea că această distanță a putut fi depășită fără mijlocirea vreunei limbi intermediare, numărul enorm de împrumuturi din Occident, terenul favorabil pe care l-au găsit în Răsărit, datorită înrudirii lingvistice, și capacitatea lor ca, din acest motiv, să se adapteze rapid și ușor acolo, precum și faptul că valul de relatinizare a devenit din ce în ce mai puternic și nu a putut fi împiedicat în măsură apreciabilă nici măcar de cortina politică de fier din zilele noastre. Dacă ținem seama de toate acestea, constatăm că limba română reprezintă și din acest punct de vedere un fenomen unic. Latina de răsărit, care din secolul al VI-lea a fost complet izolată de Occident, și care din secolul al XVIII-lea a realizat acest proces stupefiant de relatinizare, ne oferă deci imaginea unică a unei limbi mari, care de 14 secole trăiește separată geografic de surorile sale, dar care de două secole încearcă să contracareze iremediabila izolare geografică printr-o măreață ofensivă culturală pe frontul cel mai larg.

O altă particularitate este următoarea. Atunci cînd limba română împrumută un cuvînt din afară, păstrează foarte des și cuvîntul mai vechi, care a fost folosit pînă atunci pentru noțiunea în cauză. Noțiunea „timp" se exprimă bineînțeles, în vechea latină de răsărit, prin *tempus.* Cînd au venit slavii, în evul mediu, latina din Dacia a preluat cuvîntul lor pentru aceeași noțiune, *vreme.* Dar *tempus* a fost păstrat pînă astăzi; în românește se spune și *timp* și *vreme.* „Greu" se chema multă vreme în latina de răsărit *grevis* (*grevis* în loc de *gravis* din latina clasică). În timpurile moderne a fost împrumutat cuvîntul francez *difficile,* cu același înțeles. Și pînă astăzi se spune și *greu,* și *dificil.* „Rapid" se spunea în vechime *rapidus.* Apoi a intrat *ljutu* (adică „iute") cu același înțeles. Și, în sfîrșit, în vremea din urmă s-a importat *rapide* din franceză. Iar în zilele noastre româna folosește toate trei cuvintele: *repede, iute* și *rapid.* Limba lasă să pătrundă o mulțime de cuvinte noi, dar nu prea lasă să-i scape vreunul din cele vechi. Astfel, numărul său de cuvinte devine tot mai mare. Toate limbile posibile au fost numite „bogate". Dar puține sînt acele limbi pentru care această expresie tocită ar putea avea un conținut mai real, din punct de vedere matematic, decît pentru română. Aceasta este mai mult decît bogată, este superbogată. Grupe de sinonime cum sînt *timp — vreme* sau *greu — dificil* sau *repede — iute — rapid* se găsesc cu sutele. Acei termeni care aparțin unui astfel de grup de sinonime reprezintă foarte des, ca în cele trei exemple amintite, fiecare din cele trei straturi principale pe care le-am menționat (cuvinte moștenite, împrumuturi din limbile vecine, noi împrumuturi din limbile occidentale). Între asemenea cuvinte au apărut uneori anumite nuanțe de înțeles sau de stil, cîteodată atît de subtile, încît sînt greu de înțeles pentru un străin. Apar chiar diferențe geografice: se poate ca o regiune a țării să

prefere unul din cele două sinonime, o altă regiune pe celălalt. Împrumuturile aproape neîngrădite de cuvinte, cadrul extensibil la infinit al vocabularului, conviețuirea cuvintelor în interiorul acestui cadru, concurența dintre cuvintele aparținînd diferitelor straturi istorice, concurența dintre cuvinte aparținînd aceluiași grup de sinonime, toate acestea reprezintă probleme pe care poate nici o altă limbă nu le oferă studiului.

Destinul limbii latine în Răsărit, adică preistoria și istoria limbii române, ridică parțial cu totul alte întrebări decît destinul limbii romanilor în Italia, în Galia și în Iberia. Este sarcina romanisticii să se lupte cu aceste întrebări, la fel ca și cu cele pe care le constatăm în Occident. Studiul este îngreunat de lipsa de manuale corespunzătoare. Limba română trebuie făcută la fel de „studiabilă" ca și limbile occidentale mai răsfățate. Ca un element auxiliar în această strădanie, pregătim acum la Lund două manuale de un tip nou, destinate romaniștilor vest-europeni: pe de o parte, o introducere generală în studiul limbii române, pe de altă parte, un dicționar mai mare român-francez, cu transcriere fonetică la fiecare cuvînt, și formele cuvîntului, cu informațiile despre întreaga flexiune a fiecărui cuvînt declinabil sau conjugabil.

În cursul scurtei mele expuneri de astăzi am avut ocazia să menționez trei fenomene pe care cercetătorul istoriei limbilor nu le poate observa nicăieri mai bine decît în română: *continuitatea, relatinizarea, configurarea particulară a vocabularului și conviețuirea cuvintelor ce decurge de aici.* Acești trei factori sînt suficienți pentru a arăta cum colegul finlandez nu s-a făcut vinovat de vreo exagerare, îndrăznind să numească, într-una din publicațiile noastre, limba română ca fiind cea mai interesantă limbă din Europa, din punct de vedere lingvistic (V. Kiparsky, în *Neuphilologische Mitteilungen,* XLV, 1944, p. 42). Oricum, pentru noi, romaniștii, care ne-am asumat sarcina de a cerceta ce „s-a întîmplat" cu latina în ultimele două mii de ani, singura reprezentantă a latinei de Răsărit este un obiect de studiu la fel de important ca și marile sale limbi-surori din Occident.

Traducere din limba suedeză: GEORGETA GHIGA

*

Nous avons tenu à mettre en lumière ici trois caractères propres au roumain et d'une importance méthodique toute particulière: (1) la continuité, (2) la relatinisation, (3) la composition très spéciale du vocabulaire et la «vie des mots» qui en résulte. Ces trois caractères suffisent pour montrer que M. V. Kiparsky ne peut pas avoir commis une exagération bien considérable lorsqu'il a appelé le roumain la langue «qui au point de vue linguistique est la plus intéressante de l'Europe». Quoi qu'il en soit, pour nous autres romanisants, qui avons entrepris d'examiner ce qu'est devenu le latin depuis deux mille ans, l'unique représentant actuel du latin de l'Est constitue un champ d'études tout aussi important que ses grandes langues sœurs de l'Ouest.